

Katariina Mustakallio, *Uskonto ja yhteisö antiikin Roomassa*, Gaudeamus: Helsinki 2008, 239 s.

Antiikin Rooman uskonnoista ja uskonnollisesta elämästä on julkaistu lukuisia tutkimuksia ja yleistajuisia julkaisuja¹ ja muinaisia raunioita koluavat innokkaat historianharrastajat törmäävät etenkin temppelihin ja museoiden kokoelmissa uskonnolliseen esineistöön. Uskonnon kaltaista monimutkaista yhteiskunnallista ilmiötä onkin syytä tarkastella mahdollisimman laajasti ja usealta kantilta. Aiemmin ilmestyneiden tutkimusten joukkoon on viime vuosina saatu kaksikin suomenkielistä tietokirjaa antiikin roomalaisten uskonnollisesta elämästä: Maijastina Kahloksen, Ulla Lehtosen ja Marja-Leena Hännisen *Uskonnot antiikin Roomassa* (Teos: Helsinki 2012) sekä tässä arvioitavana oleva, vuonna 2008 ilmestynyt *Uskonto ja yhteisö antiikin Roomassa*, jonka kirjoittaja dosentti, yliopistonlehtori Katariina Mustakallio Tampereen yliopistosta toimi vastikään Suomen Rooman-instituutin johtajana.

Mustakallion teoksen näkökulma ilmenee hyvin jo kirjan nimestä: teoksessa käsitellään uskonnon ja yhteisön välistä suhdetta ja tarkastellaan kuinka uskonto ja yhteiskunta muodostuvat tiiviisti toisiinsa kietoutuneina vaikuttaen vastavuoroisesti kehitykseen. Teoksen johtoajatuksena on tarkastella uskontojen keskeistä merkitystä Rooman kasvussa agraariyhteiskunnasta kosmopoliittiseksi suurvallaksi ja toisaalta sitä, miten myös uskonnot muuttivat muotoaan varhaisesta animistisestä ajattelusta, etruskeilta ja kreikkalaisilta vaikutteita ammentaneeseen valtioukuntoon valtakunnan muutosten rinnalla. Teoksessa huomioidaan myös myöhemmin mukaan tulleiden mysteerikulttien merkitys kehityskulussa.

Johdantoluvussa Mustakallio tarkastelee uskonnon asemaa yhteiskunnassa, sivuaa tutkimushistoriaa sekä hahmottelee kirjan pyrkimystä tarkastella uskontoa elävänä ja monipuolisena pyhän kulttuurina, johon voidaan päästä käsiksi tutkimalla uskonnollisia toimituksia. Uskonnonharjoittamista lähestytään mm. latinan sanaston kautta. Monitahoiset uskonnolliset käsitykset heijastuvat myös kielestä. Roomalaiseen uskontoon kuuluivat *cultus* (kultin harjoittaminen), *ritus*,

¹ Esim. kattava yleisesitys Mary Beard, John North ja Simon Price, *Religions of Rome*, I-II, Cambridge University Press: Cambridge jne. 1998.

(riitti/uskonnolliset menot) ja *pietas* (velvollisuudentunto/hurskaus). *Religio*-sana puolestaan kuvaa ihmisten ja jumalten välistä sidosta.

Seuraava luku, 'Mitä olivat korkeammat voimat', käsittelee jumalten merkitystä roomalaisten uskonnollisessa ajattelussa ja sitä kuinka pääjumaluudet muotoutuivat. Uusien uskontojen muototutumista lähestytään sakraalitopografian kautta. Rakennushistoriallinen näkökulma ei yllätä, onhan Rooman keskustan monumentteja tutkittu etenkin Eva Margareta Steinbyn johdolla *Lacus Iuturnae*-projektissa, johon myös Mustakallio on osallistunut.² Eri jumalien palvonta oli eriytynyt kaupunginosittain: Capitolium-kukkula oli omistettu pääjumala Juppiterille sekä tämän kanssa kolmiyhdyden muodostaville jumalattarille Junolle ja Minervalle, ja joenmutkan toreilla palvottiin Fortunaa ja Mater Matutaa sekä Herculesta, joilla oli yhteydet Kreikkaan. *Pomoerium*-muuri puolestaan määritteli kaupungin uskonnolliset rajat: sen sisällä saatettiin harjoittaa kultteja, mutta vainajat tuli haudata ulkopuolelle. Myös Rooman synnylle keskeiset maantieteelliset seikat, Tiber-joki ja sen saari olivat tärkeässä osassa uskonnollisessa elämässä: ylipappi *pontifex maximus* oli nimensä mukaisesti suurin sillanrakentaja.

Uskonnoilla oli myös keskeinen rooli roomalaisen identiteetin muodostumisessa, ja uusien jumalten tulo vaikutti roomalaisen minäkuvan kehitykseen. Etenkin latinalaiskaupunkien kanssa syntyneiden liittojen valvomisessa jumalilla oli tärkeä merkitys, ja yhteistä identiteettiä tuettiin uskonnollisperäisillä juhlilla sekä kisoilla. Maaseutuväestön uskontoon sekoittui patrioottisia sekä eri kansanryhmien identiteettiä korostavia piirteitä. Kaiken kaikkiaan kaupungin muotoutuminen, uskonnot, politiikka, maantiede ja turvallisuushakuisuus nivoutuivat yhteen ja toimivat toistensa kanssa vuorovaikutuksessa. Lisäksi jo varhaisista ajoista lähtien roomalaisten uskonnonharjoittaminen kietoutui tiiviisti eri yhteiskuntaluokkiin.

Kolmannessa luvussa 'Pyhän ala ja papisto', tarkastellaan uskonnollisten virkamiehistön merkitystä. Pappisvirkoja hoidettiin usein poliittisten virkojen ohessa, ja jokaiseen poliittiseen päätökseen tiedusteltiin jumalten tahtoa korkeimpien virkamiesten johdolla; roomalainen valtaideologia kytkeytyi keskeisesti uskontoon. Ihmisten ja jumalten välinen suhde nähtiin vastavuoroisena, joka kiteytyy lauseeseen *do ut des*: annan jotta annat. Tasapainon säilyttäminen ja jumalten suosion tiedusteleminen ja sen saavuttaminen olivat keskeisellä sijalla pappisvirkojen hoitamisessa. Jumalten suosiota tavoiteltiin uhrilupauksin (*votum*), joiden myötä Roomaan rakennuttiin temppeleitä ja muistomerkkejä. Myös *evocatio*, vihollisten jumalten huutaminen avuksi taistelutilanteessa, tuotti tuloksena votiivilahjoja Rooman kaupunkiin. Käytännönläheisyyden ohella uskonnonharjoitusta leimasi toiminnallisuus, joka heijastuu etenkin rituaalien tarkassa noudattamisessa sekä puhdistautumisseremonioissa. Varsinaisen papiston ohella merkittäviä uskonnollisia toimijoita olivat jumalten tahtoa enteistä tulkitsevat ennustajat

² Eva Margareta Steinby, *Lacus Iuturnae I* (Acta Instituti Romani Finlandiae, 38), *De Luca: Roma*, 1989; Eva Margareta Steinby, *Lacus Iuturnae II* (Acta Instituti Romani Finlandiae, 38), *Institutum Romanum Finlandiae: Roma*, 2012; sekä Eva Margareta Steinby (toim.), *Lexicon Topographicum Urbis Romae*, Edizioni Quasar: Roma, 1993–2000. Ks. myös Päivi Setälä ja muita, *Villa Lante: Suomen Rooman-instituutti 1954–2004*, WSOY: Helsinki 2004.

(*haruspex, augur*), joiden taidot periytyivät etruskeilta.

Seuraavaksi tarkastellaan tasavallan ajan uskonnollisten innovaatioita, jotka liittyivät etenkin yhteiskuntaluokkien välisen kitkan purkamiseen. Patriisien ja plebeijien välisen vastakkainasettelun kärjistyminen näkyi myös uskonnoissa, sillä tiettyjen merkittävien virkojen hoitaminen oli sallittua vain patriiseille. Uusien kreikkalaisvaikutteisten kulttien tulo vaikutti suoraan yhteiskunnan kehitykseen: kaksosjumalten Castorin ja Polluxin patrioottinen suojeluskultti vetosi Rooman ritarisäätyyn vahvistaen heidän asemaansa, toisaalta Cereksen palvontamenot muodostuivat erityisen tärkeiksi plebeiji-säädylle. Cereksen temppelistä muodostui kultinharjoituspaikan ohella myös yhteiskunnallisen toiminnan keskus, joka kohotti plebeiji-luokan asemaa.

Vastavuoroisuus ja sopimuskulttuuri näkyivät yhteiskunnan eri kerroksissa: sopimuksia synnetyttiin paitsi jumalten ja ihmisten myös roomalaisten ja heidän liittolaistensa sekä Rooman eri kansanluokkien ja sukupuolten välille, ja uskontoja käytettiin hyväksi eri ryhmittymien välisen suhteen määrittelyssä ja oman aseman korostamisessa. Kulttien avulla myös sellaiset yhteiskuntaryhmät, joiden poliittinen valta oli rajattua, pääsivät toimimaan julkisesti. Uskonnon avulla saatettiin myös kontrolloida yhteiskunnallista toimintaa. 200-luvun eaa. merkittävät poliittiset käänneet, Rooman laajeneminen Välimerellä ja kasvu kohti maailmanvaltaa näkyivät myös uskonnollisena hysteriaa. Uskonnon toisaalta muovattiin yhteistä roomalaisidentiteettiä ja toisaalta uusia jumaluuksia tuotiin Roomaan hädän hetkellä. Uskonnoissa elämässä yhdistyivät riittien ja perinteiden tarkka noudattaminen sekä joustava suhtautuminen uusiin uskontoihin. Miesten ollessa pitkiä aikoja rintamalla puunilaissotien aikaan naisten valta kotirintamalla kasvoi. Senaatin pyrkikin rajoittamaan roomalaismatroonien julkista toimintaa tarjoamalla siveyttä korostavan Venus-kultin naisten toimintakentäksi.

Viidennessä luvussa, 'Perheet ja suvut kulttiyhteisöinä', siirrytään hetkellisesti julkisesta kohti yksityistä ja tarkastellaan valtiollisten kulttien ja kansanryhmien suosimien jumaluuksien sijasta pienintä uskonnollista yksikköä eli perhettä. Kotikulteissa palvonnan kohteina olivat kodinsuojelushenget laarit ja penaatit sekä yksityishenkilöiden suojelijat, syntymähenget (*genii*). Toimituksissa näkyi perheiden hierarkkisuus. Perhe oli kuin valtio pienoiskoossa, ja uskonnollisten menojen johtajana toimi perheen pää, *pater familias*.

'Uskonnon haastajat' -luvussa palataan julkiseen uskonnonharjoittamiseen ja käsitellään roomalaismaailman hellenisoitumista ja sitä miten tämä vaikutti uskonnolliseen elämään. Kulttuurin murroskausi kreikkalaisine vaikutuksineen näkyi myös suhtautumisessa uskontoihin: ensin valtauskonnon asema horjui, minkä jälkeen itäiset mysteeriuskonnot kasvattivat suosiotaan. Jälleen yhteiskuntaluokkien välisessä kriisitilanteessa nähdään yhteys uskontoon. Valloitusotien jälkeen orjien määrä oli moninkertaistunut eikä konflikteilta voitu välttyä. 100-luvun lopulla alkaneet orjasodat koettiin jumalten tyytymättömyyden osoituksena ja kapinoivat orjat jumalallisina välikappaleina. Myös tasavallan lopun ajan kaaos, jossa uskonnolliset virat jäivät hoitamatta, muovasivat yhteiskuntaa vastaanottavaiseksi uudistuksille, joista myöhemmin syntyi Rooman keisarikunta. Uskonnoissa elämässä muutosta loivat myös edelleen vahvistuvat itäiset kultit,

jotka julistivat joko yksilöllistä elämävoimaa ja terveyden vaalimista (mm. syyrialainen *Juppiter Dolichenus*) tai toisaalta maailmanloppua (kuten Isiksen ja Osiriksen sekä Kybelen, Attiksen ja Mithran palvonta). Yhteisön identiteetin vahvistamisen merkitys väheni ja sitoutuminen yksilölliseen uskonnonharjoittamiseen nousi keskeiseen rooliin. Keisariajan muotivirtauksia olivat synkretismi (uskontojen toisiinsa sekoittuminen ja yhteensulautuminen) sekä astrologia, joka yhdessä stoalaisuuden kanssa muovasi roomalaisten uskonnollista ajattelua jumalten mielialojen tulkinnasta kohti kohtalonuskoa.

Keisariajan yhteiskunnallisen ja uskonnollisen elämän yhteensovittamista pohditaan myös kahdessa seuraavassa luvussa, 'Valtiomiehet, vaikuttajat ja jumalat' sekä 'Keisarikultit ja keisariforomit'.

Tasavaltalaisesta roomalaisajattelua oli kannatellut yksinvaltiuden viha. Muovatakseen Roomaa suopeaksi itsevaltiuteen ja tukeakseen omia valtapyrkimyksiään Augustus (hall. 27 eaa.–14 jaa.) käytti hyväkseen uskontoja ujuttaen uskonnollisia elementtejä propagandaansa. Vuosisataisjuhlat, *Carmen saeculare*, esiteltiin yhteisöllisenä puhdistautumisriittinä, joka symboloi siirtymistä kaaoksesta kohti rauhan aikaa. Augustuksen uskonnollisiin uudistuksiin kuului ennen kaikkea hellenistisen hallitsijakultin luominen. Keisari ylimmäisenä uskonnollisena virkamiehenä yhdisti kansakunnan. Keisarikultit näkyvät myös Rooman kaupunkikuvassa, johon ilmestyi keisareiden omia, poliittista, uskonnollista sekä sotilaallista valtaa yhdisteleviä keisariforumeja ahtaaksi käyneen Forum Romanumin tilalle.

Kristinuskon suosion nousua 200-luvuta lähtien selitetään Severusten suvun hallintokauden murroksella, joka vähensi vanhan valtaeliitin voimaa ja nosti uusia tekijöitä provinsseista. Kristittyjen ensimmäiset systemaattiset vainot liittyivät nimenomaan heidän ja keisarin väliseen suhteeseen. Koska kristityt eivät suostuneet palvomaan keisaria jumalallisena, heidät nähtiin niskuroivina ja valtiovallalle vaarallisina. Pian asetelma kuitenkin kääntyi. Kun Konstantinuksen myötä kristinuskko pääsi valtaan, sen katsottiin olevan keskeinen osa *romanitas*-käsitystä, ja muita uskontoja sekä näiden kannattajia alettiin syrjiä ja jopa vainota.

Kirjan lopussa palataan jälleen yksityiselämän tarkasteluun. Luvut 'Syntymä, lapsuus ja sakraalivoimat' ja 'Kuoleman kaari: rajalla ja rajan yli' esittelevät elämänkaaren ja sen muutoksiin liittyvät rituaaleja. Syntymän, aikuistumisen, avioitumisen ja kuoleman kaltaiset siirtymähetket sekä pyhän ja profaanin vastakkainasettelu ja tasapainoilu näiden välissä korostuu roomalaisessa ajattelussa ja uskonnollisten rituaalien suorittamisessa. Lapsilla, joita pidettiin nuoruutensa ja puhtautensa vuoksi otollisina rituaalimenoihin, oli oma osuutensa uskonnollisissa menoissa. Myös siirtyminen elävien maailmasta kuolleiden kirjoihin vaati seikkaperäiset uskonnolliset toimituksensa. Viimeinen luku käsittelee sukupuolen merkitystä uskonnonharjoittamisessa ja tarjoaa mielenkiintoista pohdintaa sukupuolittuneesta uskonnollisesta tilasta. Teoksen johtojatous, uskonnon ja yhteisöllisyyden yhteen kietoutuminen ei enää kannan kirjan lopussa, mutta toisaalta esimerkiksi perheen historiasta kiinnostuneille viimeiset kappaleet ovat kiinnostavaa luettavaa ja niissä on havaittavissa selkeimmin Mustakallion oma tutkimussuuntaus antiikin ihmisen elämänkaareen

pureutuvana sosiaalhistorioitsijana.³

Teokseen on sisällytetty myös hyödyllisiä tietoiskuja mm. tempeleiden identifioinnista sekä roomalaisesta kalenterista. Kirjan loppuun on kerätty luettelo roomalaisista jumalista ja papistosta sekä jaottelu Rooman historian käännekohdista. Teoksen tyyliä on yleistajuinen tietokirja, jossa lähteitä mainitaan ja tarkennetaan harvakseltaan. Sujuvasti etenevä teos sopii kaikille roomalaisesta uskonnollisesta ajattelusta kiinnostuneille, ja teoksen loppuosa etenkin sosiaalhistoriaan suuntautuneille opiskelijoille ja tutkijoille.

Mielestäni kirja onnistuu mainiosti korostamaan uskonnon keskeistä merkitystä Rooman yhteiskunnan kehityksessä ja tarjoaa virkistävän näkökulman Rooman valtionuskontoon, joka usein on haluttu nähdä jokseenkin ulkokohtaisena ja jopa merkityksettömänä rutiinina hengellisyyden vaatimukseen paremmin vastaaviin mysteeriuskontoihin ja etenkin kristinuskoon verrattuna.

Laura Nissinen, FM
Maailmankulttuurien laitos
Helsingin yliopisto
laura.nissinen[at]helsinki.fi

³ Vrt. etenkin *Passages from Antiquity to the Middle Ages* -konferenssisarja, jossa Mustakalliolla on keskeinen järjestäjän rooli (<http://www15.uta.fi/trivium/passages/organisers.html>, viitattu 21.11.2013) ja julkaisut Katariina Mustakallio and Christian Laes (toim.): *The dark side of childhood in late antiquity and the Middle Ages: unwanted, disabled and lost (Childhood in the Past Monograph Series)*, Oxbow: Oxford ja Oaksville 2011 sekä Katariina Mustakallio, Jussi Hanska, Hanna-Leena Sainio ja Ville Vuolanto (toim.), *Hoping for continuity: childhood, education and death in antiquity and the Middle Ages* (Acta Instituti Romani Finlandiae, 33), Institutum Romanum Finlandiae: Rooma 2005.